

KUTADGU BİLİĞ’TE METAFORİK DİL VE KUT FELSEFESİ

Süleyman Dönmez*

Giriş

Kutadgu Bilig, bir ayağı Türk dünyasına bir ayağı İslamî esaslara dayanan özgün bir eserdir. Elimizdedir. Malumumuzdur. Ancak esefle bildirmek gerekir ki, henüz farklı cephelerden ele alınmak suretiyle tatmin edici bir incelemeye tabi tutulmamıştır. Öyle ki, Müslümanlaşan Türklerin düşünce dünyasındaki değişimler ve İslam sonrası Türk tefekkürü, İslam öncesine göre daha çok ilgi duyulan bir dönem olmasına rağmen, İslamlaşma sürecinin bir ürünü olan Kutadgu Bilig üzerine yapılan araştırmalar, maalesef, sınırlı kalmıştır. Son dönemlerde dikkat çeken birkaç sıra dışı “okuma” istisna edilirse, Türk tefekkürünün belkemiği mesabesinde olan pek çok diğer “malum eser” gibi, Kutadgu Bilig’in de payına düşen daha çok kütüphane raflarında unutulmak olmuştur. Eldeki “ikincil” malzemenin yetersiz olması, bizim bu çalışmada takip etmek istediğimiz varolanın felsefileştirilmesi yöntemini işlemez hâle getirmeyebilir mi? Bizce getirmeyebilir. Getirmemelidir. Zira bizim iddiamız, bugün itibarıyla elimizde olanların farkında olunmadığından Türk tefekkür tarihinin imkânı ve sınırları üzerine tatminkâr temellendirmelerin yapılamadığıdır. Durumun bu minval üzere olduğu, zatı itibarıyla Kutadgu Bilig’in kapağını açmaya çekinilen gizli bir hazine sandığı gibi muhafaza edilmesinden de kolayca anlaşılabilir.

Kutadgu Bilig, “iç-dış” ve “dış-iç” bağlamında çok yönlü olarak bir incelemeye tabi tutulmalıdır. “İç-dış” ile kastımız, bizzat Kutadgu Bilig’in *içten dışa* bir okumayla ikinin dışarılaştırılmasıdır. İçin dışarılaşması, sadece muhtevanın çeşitli ilim dalları bağlamında teknik analizi değildir. Felsefi bir temellendirmeye de gidilmelidir. Bu meyanda sandığın kapağı da çekinmeden açılmalıdır. Lakin muhtevanın felsefi kıymetinin hakkıyla takdir edilebilmesi için, burada “dış-iç” olarak kavramsallaştırdığımız *dıştan içe* bakış da dikkate alınmalıdır. *Dıştan içe* ile kastımız, Kutadgu Bilig dışındaki diğer “malum” kaynaklardan dışarılaşmış içlerdir. Mesela, bizim bu çalışmada daha çok üzerinde durmayı hedeflediğimiz

* Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi A.B.D., Doç. Dr. sdonmez@cu.edu.tr

“kut”, Kutadgu Bilig esasında “dışarılaşmamış iç” mesabesindedir. Aynı dönemin çok kıymetli diğer “malum” bir eseri olan “Dîvânü Lügat-it Türk”ün kavram olarak izah ettiği “kut” ise, “Türk Dili Divanı” için “iç” olurken Kutadgu Bilig için “dış” olmaktadır. Burada “iç-dış” ve “dış-iç” bağlamı anlama gayretinde gözden kaçırılmaması gereken dışın *iç*i belirlememesidir. Dış, sadece sandığa anahtardır. Anahtar, *için* dış kapısını açabilir sadece. İç görmeden dıştan yapılan belirlemeler, defneyi bulmamıza yardımcı olacak harita mesabesindedir. Haritadan istifade edilirken unutulmaması gereken zahirde olanın hiçbir zaman batın olmadığıdır. Demek ki, elimizdeki her harita bizi hazineye götürmeyebilir. Ancak hazine keşfedildikten sonra diğerlerine yardımcı olmak babından daha güvenilir bir haritanın çizilmesi mümkündür. O halde aslolan *içten dışalıktır*. *Dıştan içelik* ise, esasen güvensizdir. Sonuç alamama ihtimali çok yüksektir.

Türk İslam felsefesinde önemli bir ayırım olan kut felsefesi incelenirken öncelikli hedef Kutadgu Bilig’in *iç*i olmalıdır. Zira bizim nazarımızda gerek Türklük gerek İslam gerekse felsefe üzerinden alınan destekler, Kutadgu Bilig için “iç” olduğunu düşündüğümüz “kut”a erişmede anahtar hükmündedir. Ancak eldeki her anahtarın “kut” kapısını açmadığının da farkında olunmalıdır. Bu nedenle kapıyı açacağı düşünülen anahtarlar vasıtasıyla içe girmek ve içten dışa bir okuma suretiyle de yeni bir harita çizilebilir umut edilendir. Harita, en iyi çizilen tarafından idrak edilir. Diğerleri için yeterince açık olmayabilir. Bu durum bizzat “kut” felsefesini anlamada temel bir husustur.

Her okuma, gönle mahsustur. Bireyseldir. İç dönüktür. Okunan ötekine doğrudan doğruya aktarılamaz. Bir başka ifadeyle, bireysel anlamda “iç” olan diğeri için “dış” olmak durumundadır. Dile dökme, bendeki “için” dil vasıtasıyla dışarılaştırılmasıdır. Dil, dışa dönüktür, dışı kurar. Dışta olanla da “asıl iç” ikame edilemez. Bu nedenle “için” dışsal bir vasıta olan dille açılması, mecazen olur.

Mecazın batı dillerindeki karşılığı metafordur. Kökanlam olarak mecaz, “geçme, kat etme, geçit”¹; metafor ise, “nakil, taşıma, nakletme”² anlamlarını ihtiva eder. Esasen, mâna bakımından birbirlerine yakındırlar. İki kavram arasında ince ayrımlar elbette vardır. Ancak biz burada bu ayrımlar üzerinde durmayacağız. Mecaz ya da metafor kavramını kullandığımızda aynı içe sahip olduklarımızı kabul edeceğiz. Her iki kavramın kökanlamaları, hemen fark edileceği gibi, esasen kendinde olmayan bir “şeye” dış olduklarını göstermektedir. Şöyle de ifade edilebilir: Dışta olan bir içe, dış olmaktadırlar. Kendinde olan bir içe, dış

1 “cêze-yecûzu-cevêzen-mecêzen”. Bkz. Güneş, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, mektep Yayınları, İstanbul 2011, s. 190.

2 “metaphora”. Bkz. Horn Christoph ve Rapp, Christof, *Wörterbuch der antiken Philosophie*, C.H. Beck, München 2002, s. 276.

olsalar da bu keyfiyet değişmez. Mesela “kut”, içtir. Ama mecaz açısından dıştaki içtir. Kutadgu Bilig bağlamında bakarsak da “kut” içtir. İç olan kutun hakikat olması bakımından dışta olması zorunludur. Fakat dışta olan “kut”, aslında içtir. Bu nedenle mecaz, dışta olan içi, dışa indirgemenen taşımada en güvenli yoldur. Vasıtası ise dildir.

Sembol, Metafor, Alegori ve Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig’te teknik anlamda öne çıkan dil, metaforik mi, alegorik mi yoksa sembolik mi? Tartışmak istediğimiz sorun, Kutadgu Bilig’in edebiyat bağlamında ne tür sanatlarla örüldüğü değildir. Ancak başlıkta “sembolik” ya da “alegorik” değil, “metaforik” kavramını kullandık. Bu nedenle yer yer birbirleri yerine kullanılan ve karıştırılan bu kavramlar hakkında kısa bir açıklama yapmak aydınlatıcı olacaktır. Yapacağımız kısa bilgilendirme, bizi adı geçen üç kavramın ortak noktası olan “mecazi” kavrayışa getirecektir.

Edebî bağlamda sembol, alegori ve metafor dikkate değer ayrımlara sahiptir. Doğal bir ilişki aracılığıyla mevcut olmayan ya da algılanması imkânsız olan bir şeyi çağrıştıran somut göstergeye sembol denir.³ Sembol ne işe yarar? Sembol, var ya da yok olan soyut bir şeyin yerine geçer. Soyut, böylece somutlaşır. Soyutu taşıyan somut simge, başkalarınca tanınarak tekrarlanır ve kişide içsel bir karşılığa dönüşür. Hemen hemen aynı işleve sahip olan metafor da sembol-lerin bir araya gelmesinden oluşur. Metafor, semboldeki gibi tek bir işaretin bir tek şeyi karşıladığı ve yerine geçtiği bir taşıyıcı değil, en az üç şeyin birbirinin yerine kullanıldığı sistemli bir bütündür.⁴ Yalnız sembol ile metafor arasında iç-selleştirme bakımından bir fark vardır. Metaforda mantıksal çıkarım, muhataba kalmışken sembollerde başkalarınca kodlanmıştır. Alegori ise bir görüntü, bir yaşantı veya bir davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için görselleştirerek canlandırma sanatıdır. Soyut bir düşüncenin heykel ya da resim ile gösterilmesi -örneğin adalet düşüncesinin gözü bağlı ve elinde terazi bulunan bir kadınla (Themis) anlatılması- alegoriktir. Alegoriler yaygın olarak metafor özelliği de gösterir. Ancak alegorilerin metaforla karıştırılmaması gerekir. Nedir aralarındaki fark? Alegoride birkaç şeyin birbirini değil, her şeyin başka bir şeyi karşıladığı bir anlatım söz konusudur.⁵ Mesela kavratmak istediğimiz “kut” ise, eserimizde bahsi geçen her şey “kut” ile ilişkilenebilir. Bir başka ifadeyle “kut”, Bağdat’ısa bütün yolların Bağdat’a çıkması gerekir. Bu durumda alegoride sembol gibi tek,

3 Krş. Uluç, Tahir, *İbn Arabî’de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2009, s. 40.

4 Lakoff, George, Johnson, Mark, *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, Çeviren: Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003, s. 145.

5 “allégoria” Bkz. Horn, C. ve Rapp, C., a. g. e., s. 33-334.

metafor gibi en az üç ögeli bir kurgu yoktur. Bu durumda “kut” üzerine kurulu bir eser olan Kutadgu Bilig’in alegorik özellik gösterdiği söylenebilir.

Edebi anlamda Mecaz veya metafor, ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamının dışında kullanılan bir kavramdır.⁶ Bizim bu çalışmada mecaz kavramını tercih etmemizin nedeni ise, edebî ayırmalardan daha ziyade kökanlam bakımındandır. İlgimiz edebî yönden ziyade, özellikle “bizim edebiyatımız” için geçerli olan “edebiyata iç” mesabesindeki felsefedir.

Kutadgu Bilig, edebi değeri yanında “hakikati” dilin takati ölçüsünde “mecaz/metafor” yoluyla aktaran bir şaheserdir. Bir başka ifadeyle, eserde tercih edilen “mecazî dil” baskın vasıftır. Balasagun’lu Yusuf Has Hâcib, eserinde niçin mecazî dili öncelemektedir? Bu soru, bugüne kadar Kutadgu Bilig bağlamında yapılan çalışmalarda genelde göz ardı edilmiştir. Oysa Türk tefekkür tarihinin eriştiği seviyeyi kavramada kesinlikle üzerine durulması gereken bir husustur mecazî dil. Hakikatin herhangi bir indirgemeye tabi tutulmadan kavramanın ve kavratmanın bir yolu olarak hakka tekabül eder. Artık şu soruyu yöneltebiliriz: Nedir hak ve hakikat? İçte midir, dışta mıdır? “Kut” ile alakası nedir?

Hak ve Hakikat

Hak ve hakikat ilişkisi, çalışmamızda, bizi doğrudan ilgilendirmemektedir. Lakin mecaz ile olan ilişkisi çerçevesinde geniş bir anlam dağarına sahip olan bu iki kavrama tarafımızca hangi anlamlar yüklendiği kısaca açıklığa kavuşturulmalıdır.

“Hak” ile gerçeği, “hakikat” ile gerçekliği anlıyoruz.⁷ Gerçeğin hakkı, gerçekliğin ise hakikati, dilin kullanımını açısından tam olarak karşıladıklarını iddia etmek zor görünmektedir. Mesela “hak etmek”, yerine “gerçek etmek” diyemiyoruz. Anlamsız geliyor. Bu nedenle önerdiğimiz müradif kavramlar, açıklayıcı olsa da her zaman kullanışlı olmayabilir. Ama kavramayı kolaylaştırmak ve derinleştirmek için onlara burada ihtiyacımız var.

Hak ve hakikat kavramlarını bir bütünün boyutları olarak kabul etmekteyiz. “Kut” ile bağlantısını kurma noktasından açıklamaya çalışırsak, hak dışı; yani zahire, fenomene; hakikat ise içe; yani batına, numene tekabül etmektedir. “Kut”, hak ve hakikat bakımından olmak istediğimiz bir gerçektir. O gerçeğin bihakkın bilinebilmesi için hakkın hakikate kılavuzlaması, hakikatin ise hakkı kapsamaması, kuşatması gerekmektedir.

İç-dış bakımından hak ve hakikat, bir bütündür. Bu taraf hak, öbür taraf hakikattir. Hak, değişken ve değişime açıktır. Hakikate nazaran daha seyyal ve

6 “mecaz” Bkz, *Türkçe Sözlük*, 2. Cilt (K-Z), T.D.K., Ankara 1988, s. 999.

7 Krş. Durah, Ş. Teoman, *Felsefe-Bilim Nedir?* Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, s. 68.

görecelidir. Hakikat ise, daha belirleyicidir. Küllidir. Değişime çok açık değildir. Ancak değişimden de kaçamamaktadır.

Hak, hakikatin tecellisidir. Hakikatin içindedir. Ama ne hak, “hakikat” ne de hakikat, “hak” olur. Her hakta bir hakikat, belki de bir gerçeklik parıltısı vardır. Hak, hakikatin ışığına sahiptir. Bazen çok parlak olur, gözleri kamaştırır. Bazen çok fersiz olur, galeyeye alınmaz. Bazen de kıvamında olur hak ve hakikat; ayan beyan orada durur.

Hakikatin delili vicdandır. Nedir vicdan? Vicdan, Tanrı ile -kişiyi kendinden daha iyi bilenle, kişiyi kuşatan ve aşan sonsuzlukla- kurulan mahremane ilişkinin adıdır.⁸ Beni ben yapan vicdanımdır. Vicdan, öznedir. Bireyseldir. Bağlayıcıdır. Bağlayandır. Ama kimi bağlar vicdan? Öncelikle beni bağlar. Selim fitratın gizli kanıdır vicdan. Hakikatin yanındadır. Hakikatin içindedir. Her vicdanî hakikatin tezahürü haktır.

Her vicdanî hakikatin, ayrı halde zahir olmasıyla örülen göreceli; ama kişiyi aşan ve kuşatan hak, maşerî vicdandır. Maşerî vicdan, öznel baskısından kurtulan hakikatin görünen yüzüdür. Her öznel vicdan, maşerî vicdana bir taş, bir tuğla, bir damla, bir katkıdır. Maşerî vicdan bir oluşumdur. Bir inşadır. Hakikatin inşasıdır. Lakin hakikatin kendisi değildir. Hakikati keşfettiren, hakikate taşıyan bir inşadır.

Hakikat tek, hak ise çoktur. Mesela insanlık, maşerî vicdandır. İnsan hakları, hakkın tecellisidir. Görünen taraftır. Her görünen elbette hakikatle ilişkilidir. Gören göz varsa bir olur hak ve hakikat. Birlik ise “kut” verir. “Kut”, hak ve hakikat birliğiyle gönülde açan vicdanda iç, maşerî vicdanla da dış olur. İyi de nedir bu “kut”?

Kutadgu Bilig, Kut ve Mecazî Dil

Kutadgu Bilig’in Türk tefekküründeki yerinin yeterince takdir edilemediğini çeşitli vesilelerle ifade etmekten geri durmadık. Özellikle felsefi cihetten hemen hemen hiç okunmaması, Kutadgu Bilig’in nitelik bakımından “*hoş nasihatler içeren bir siyasetname*” olduğu düşüncesinin yaygınlık kazanmasından ileri gelmiş olabilir. Elbette Kutadgu Bilig’i yüzeysel bir incelemeye tabi tutan aklı başında herkes, onun sadece “*hoş nasihatler içeren bir siyasetname*” olmadığını teslim eder. Çalışmada yoğunlaşmak istediğimiz asıl nokta “*Kutadgu Bilig’in ne tür bir eser olduğu*” olmadığı için, öncelikle bugüne kadar bu konuda ileri sürülen görüşleri özetle vereceğiz. Hemen ardından da Kutadgu Bilig hakkında kendi hükmümüzü verip “kut” felsefesine yöneleceğiz.

8 Bkz. Durah, Ş. T., a. g. e., s. 21.

Büyük araştırmacı İbrahim Kafesoğlu, hacimce küçük, ama fikir itibarıyla büyük kıymeti haiz “*Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*” başlıklı eserinde Kutadgu Bilig hakkında söylenenleri dört maddede özetlemektedir.

Kutadgu Bilig,

Hind-İran telakkilerini ihtiva eden ahlak ve nasihat kitaplarını takliden yazılmıştır.

İbn Sinâ yoluyla Aristoteles’in ve Fârâbî yoluyla Eflatun’un fikirlerini aktarmaktadır. Ayrıca verdiği tasvirlerle eski Yunan tanrıçalarının sembolleri arasında kesin uygunluk görünmektedir.

Konfüçyanizm şekliyle Çin tesiri taşır.

İslamî telakkilere bürünmüş olarak bazı Türk unsurlara da yer vermektedir.

Kafesoğlu, Kutadgu Bilig adının anlamı üzerinde tam bir fikir birliğinin olmadığına da dikkat çeker.⁹ Öyle ki, bizzat Balasagunlu Yusuf Has Hacib, eserinin adının nerden geldiğine dair açık bir bilgi vermemekte, bu konuda sadece “*Kitaba Kutadgu Bilig adını koydum, okuyanı kutlu kılsın ve ona yol göstereyim*” temennisiyle yetinmektedir.

“*Kutadgu*” tabirinin etimolojik olarak “*kut-ad-gu/kutlu olma*” demek olduğu açıktır. Ama “kut”un manasının ne olduğu Balasagunlu tarafından açıklanmış değildir. Bu yüzden “kut” kavramına çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Kafesoğlu’nun aktarımıyla; Vabéry, Radloff, V. Thomsen ve M. F. Köprülü “kut” kelimesinden “*saadet*”i anlamıştır. W. Bardhold ise “kut”un “*haşmetmeâb*” (majeste) anlamında olduğunu iddia etmiştir.¹⁰ Kafesoğlu ise “kut”u, muhtemelen Kutadgu Bilig’e sonradan eklenmiş olan önsözün yönlendirmesiyle¹¹, “*siyasal iktidar*” olarak anlamaktadır.¹²

“Kut”un anlamının ne olduğuna dair ileri sürülen kavramsal açıklamalar çoğaltılabilir. Biz burada yapılan önerilere iç-dış bağlamında, ihtiyaç duyarsak,

9 Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980, s. 10, 11.

10 Kafesoğlu, a.g.e., s. 11.

11 Önsözü yazan kişi, Kutadgu Bilig’i bir Siyasetname olarak değerlendirir. Bkz. Has Hacib, Yusuf, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Prof. Dr. Reşid Rahmetî Arat, Kabalcı Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 2008, s. 69, 71. [Bundan sonraki *Kutadgu Bilig*’e yapılan atıflar, K.B. harfleriyle kısaltılarak verilecektir].

K. B. A3B3 (16,17,18,19):“Bu kitap çok aziz bir kitaptır... İllerin hakimleri... ona bir türlü ad ve lakap verdiler. Çinliler Edebü’l-mülük... Maçın melikinin hakimleri âyinü’l-memleke ve Meşrikliler Zinetü’l-ümerâ... İranlılar Şehname-i Türkî... Bazıları Pendâme-i Mülük... Turanlılar ise Kutadgu Bilig demişlerdir.”

12 Kafesoğlu, a. g. e., s. 26.

yer vermekten yanayız. Zira biz “kut” üzerine söylenenlerin Kutadgu Bilig esasında dışa tekabül etmesi gerektiğini metot bağlamında izah ettik. Türk tefekkürünün ayrımlarına vakıf olmada dışın içi belirlemesinin de doğru olmadığını altını çizdik.

“Kut felsefesi” temellendirmesinde bizim asıl çıkış noktamız, Kutadgu Bilig için ‘kut’un iç olduğudur. Ancak “kut”, Kutadgu Bilig’in içi ile sınırlanamaz. Dışta da mevcuttur. “Kut”, içten dışa bir açılım sağlamaktadır. Hedeflenen ise, iç-dış birliğidir. Bu çerçevede Kutadgu Bilig ekseninde ortaya konulan ikincil okumalar, gözden geçirilmelidir. Gerçekten nedir Kutadgu Bilig’e iç olan “kut”? “Saadet” mi? “Siyasî iktidar” mı? Yoksa iktidarla gelen mutluluk mu? “Kut”u “”siyasal iktidar ya da “saadet” olarak kavramsallaştırmak doğru mu? Balasagunlu “kut’un ne olduğunu niçin açıklamamaktadır acaba? “Kut”, “siyasî iktidar” ise, neden “ay-toldı” (dolunay) metaforuyla temsil edilmektedir? Hem siyasî iktidara “kün-togdı” (güneş) metaforu daha uygun düşmez mi? Yoksa Balasagun’lu “hacib” (vezir) olduğu için, asıl payenin kendisine ait olduğu mesajını mı vermek istemektedir?

“Kutadgu Bilig için “iç” olan “kut” ile “kut” hakkında ileri sürülen ikincil nitelikteki dışarılaşan “kut” birbirine indirgenmeden kavranabilmesi için “kut’un içten dışa ve dıştan içe olmak üzere iki yönden ele alınması gerektiğini ifade etmiştik. Niçin bu tarz bir diyalektiğe gereksinim var? Eğer bu ayrım ya da karşılıklı okuma yapılmaz ise, Balasagunlu’nun asıl vermek istediği fikre çok uzak kalınabilir. Ayrıca iç ile dış arasında karşıtlıklar oluşabilir. Bu ise arzulan bir hâl değildir.

Hak ile hakikat arasında ikiliğe yer yoktur. Bu nedenle dıştaki “kut” ile içteki “kut” arasındaki zahirî ikiliğin içten dışa tasfiye edilerek aslolan birliğin tesis edilmesi gerekir. Aksi halde. Kutadgu Bilig sıradanlaşır. Sıradanlaşma dışın, içi belirlemesidir. Hakikatin anlam kaybına uğratılmasıdır. Oysa Kutadgu Bilig, özellikle “kut” felsefesini inşada “sıradan” değil, “sıra dışı” bir eserdir. Elbet onun sıra dışılığının diğer sıra dışı yapıtlarla ilişkisi vardır. Ama bu çalışmada konumuz bu değildir.

Kutadgu Bilig’e iç olan “kut”, “ay-toldı” metaforuyla temsil edilmektedir.¹³ Ancak Kutadgu Bilig’te karşımıza çıkan dört temsilî karakterin farklı şahsiyetler olmadığı fark edildiğinde, “kut’un ne olduğu suali tekrar yöneltilebilir. Belki şöyle söylemek, daha açıklayıcıdır: Farklı görünen dört karakterin muhatabı, okuyup anlayan insandır.¹⁴ Demek ki, tek bir insanda olması gereken

13 K. B. 355: “Ay-Toldı ise mutluluktur.” (bu ay toldı tigli kut ol kör anı).

14 K. B. 6496: “Aklımin erdiği sözlerin hepsini yazdım/Ey okuyup ve anlayan insan, bundan hisse al.”

niteliklerdir. Zaten Balasagunlu kitabına “Kutadgu Bilig” adını, “*okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun*”¹⁵ diye koymuştur. Öyle ki, kitap iki dünyayı da tutan bir eldir.¹⁶ Dünya ve ahiret saadeti içindir. Biri ötekine tercih edilmez. Kişi her iki dünyayı “kut” ile tutarsa kutlu olur.¹⁷ Ancak bu kutlu kılan “kut”un ne olduğu, ifade edildiği gibi, kitabın müellifince, açık seçik tarif edilmemektedir. Kutadgu Bilig’i günümüz Türkçesine kazandıran Reşid Rahmetî Arat’ın “kut” kavramına bazen “*devlet*” bazen de “*saadet, talih, mutluluk*” gibi anlamlar yüklemesindeki yönlendirici saik de bu olsa gerektir.

“Kut” için uygun görülen her anlam, içi dışarılaştırma çabasıdır. Anlam verme dışı tekabül eder. Fakat dışın içi tam olarak vermesi mümkün değildir. Zira dıştaki öznenin içten dışı doğru yaptığı her açma hareketinde çok ciddi bir açmaz söz konusudur. Öyle ki, her okuma bir dışarılaştırmadır. Okunan içse, okuma sonucu açığa çıkan dış olur. Dış ise iç değildir. Bu durumda “iç” gerçek anlamda nasıl bilinir hâle getirilecektir?

Kutadgu Bilig’te tercih edilen yol ya da yöntemin, bizatihi “kut”un mahiyetiyle yakından ilişkili olduğu kolayca sezilebilir. Nedir bu yol? İfade edildiği üzere Kutadgu Bilig’te mesajı iletmede tercih edilen yol, mecazî dildir. Seçilen yöntem, edebî kaygılardan mı beslenmektedir? Edebi kaygının karşısında değiliz. Ancak mecazî dilin kullanılmasındaki sebebi hikmetin edebi kaygıyla kayıtlı olmadığını iddia etmekteyiz.

Kutadgu Bilig’te öne çıkan mecazî dil, bizatihi kutun mahiyetinden kaynaklanan bilinçli bir tercihtir. Çünkü “kut”, hakkın ve hakikatin birliğidir. Dil ise, hakka tekabül eder. Hakikatin dil ile ifadesi de haktır. Hak ile hakikat arasında çelişki söz konusu değildir. Ancak aralarında içlem-kaplam münasebeti vardır. Öyle ki, hakikat tümel, hak ise tikeldir. Her hak, hakikatin bir tecellisidir. Bu nedenle hakikat hakkı kuşatır. Lakin bu kuşatma, içten dışıdır. Bir başka ifadeyle hakikat içtir, hak ise dış. Burada rasyonel yeti açısından çelişkili görünen hâller öne çıkar. Çünkü tümel olan hakikatin tikel olan hakka iç olması, hakikatin hak tarafından kuşatıldığı görüntüsü verir. Tümel olan hakikat, nasıl olur da tümelin bir tecellisi olan hakkın içine sığar?

“Kut”, içtir. Ama dışıdır da. Hem hakikattir hem de hak. Her hakta bir hakikat mi vardır, her hakikatte bir hak mı? “Kut” açısından durum budur. Fakat rasyonel açıdan öne çıkan sorun henüz çözülmüş değildir. Öyle bir yol bulmalı ki, dıştaki tümel “kut”, anlam daralmasına ve bölünmeye uğramadan tikel tecellilerle idrak edilebilsin.

15 K. B. 350: “Kitabın adını Kutadgu Bilig Koydum;/okuyana kutlu olsun ve elinden tutsun.”

16 K. B. 351: “ bu kitap uzanıp her iki dünyayı da tutan bir eldir.”

17 K. B. 352: “Kişi her iki dünyayı da devletle (kut ile) elinde tutarsa kutlu olur.”

İnsanî çerçevede idrakin ve iletişimin en etkin yolu dildir. Dil, vasıtaadır. Taşıyıcıdır. Ancak takati vardır. Sınırlıdır. Görünen taraftır dil. Somutlaştırır. Sınırlar. Sınırsız ve somut olmayan, dil yoluyla nasıl taşınabilir? Sınırsızın sınırlı tarafından idrak sahasına taşınması, ancak mecaz yoluyla olabilir. İşte mecazî dil, dıştaki kutu herhangi bir indirgemeye tabi tutmadan gönle nakleder.

Kutadgu Bilig kutlanma hareketini anlatan bir eserdir. Ama nedir kut? Tanrı mı? Gönülleri dönüştüren Tanrı kelamı mı?

Mübahat Küyel'e göre, "kut", Tanrıdır. Kutadgu Bilig de "*Kut'un Kut'tan çıkıp, yani Tanrı'dan çıkıp Evren-Toplum-İnsan'ı dolaştıktan sonra, tekrar Kut'a dönüş hareketini, kutlanma hareketini anlatmaktadır.*" Kutlanma, bir varlığın kemale ulaşmasıdır. Bu durumda "kut", olgunlaştıran sebeptir. Ancak aynı zamanda "*ideal sınırına ulaşmış herhangi bir varlığın ta kendisidir.*"¹⁸ Tanrı olarak hakikate, ideal sınırına ulaşmış herhangi bir varlık olarak ise hakka tekabül eden "kut", hem iç hem de dıştır bu okumada. Tanrı dışarıdadır. Ama içtir. Hem Tanrı'nın kendisi, hem de Tanrı'dan gelendir. Gerek Tanrı gerekse Tanrı'dan gelen öncelikle insan içindir. Bir lütuf ve ihsandır.¹⁹

Tanrı, gözden irak gönle yakındır.²⁰ Varlığı güneş ve ay gibi apaçıktır. Ancak onun nasıl olduğunu ne gönül ne de akıl kavrar.²¹ Bu nedenle onun nasıl olduğuyula uğraşmadan gönlü gözetmek, huzura ermede²² değeri bilgi, akıl ve anlayış olan insan²³ için en uygun tavidir.

"Kut" bilgi, akıl ve anlayış sahibi olan insanın gönlüne dil²⁴ ile düşer. Dil, insanı aydınlatan çok değerli bir vasıta olmakla beraber, bizatihi iyi ya da kötü değildir. Faydası ya da zararı kişiye göredir.²⁵ Demek ki, kişiyi "*vezir de eden rezil eden de dil*", Tanrı ya da Tanrı vergisi olan kutu gönle taşıyan bir vasıtaadır.

18 Türker-Küyel, Mübahat, "Kutadgu Bilig ve Farabi" *Uluslararası İbn Türk, Hârezmi, Fârâbi, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 9-12 Eylül, 1985), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990, s. 220.

19 K. B. 6192: "Tanrı kime inayet ve yardım ederse/dünya onun olur ve mutluluğa kavuşur" (bayat kimke kılsa inayet basut/anınıng boldu ajun bolu birdi kut).

20 K. B. 11: "gözden iraksın, fakat gönle yakınsın"

21 K. B. 12: "senin varlığın parlak güneş ve ay gibi bellidir;/fakat nasıl olduğunu kavrayacak gönül ve akıl yoktur."

22 K. B. 26: "nasıl olduğunu arama, gönlünü gözet;/varlığına inan sükûn ve huzura kavuş."

23 K. B. 147: "onun (insanın) değeri bilgi, akıl ve anlayıştır."

24 K. B. 163: "kişi onunla (dille) mutluluk bulur."

25 K. B. 163: "kişiyi dil kıymetlendirir.../kişiyi dil kıymetten düşürür..." K. B. 178: "... sözü bilerek söyle/sözün olsun gözsüzlere körlere göz."

Kut ve Gönül

Kut, hakikat; dil, taşıyıcı; gönül ise mahaldir. Neye mahaldir gönül? Mahal, günlük dilde “yer, yöre, mevzi” anlamındadır. Felsefi bir terim olarak ise “kendisine bir şey konan (hulul) ve ona göre durum alan her hangi bir şeydir.”²⁶ Hemen fark edileceği üzere “hal” ile “mahal” arasında bir içiçelik söz konusudur. Demek ki, mahal olan gönül kendisine gelenle hâllenmektedir. Hâllenmek, “yeni bir duruma girerek değişmek” demektir. Nedir gönle düşerek onu dönüşüme uğratan? Nasıl gelir gönle kut?

“Kut”, gönle dil yoluyla düşer. Dil, “kut” için sadece bir vasıta olduğu için kuta iç olamaz. Dil, hakikati taşıyan haktır. Hakikatin hak ile taşınması ise, ifade edildiği üzere, ancak mecazen mümkündür. Aksi takdirde dış, için yerine geçer. Aşkın olan içkine indirgenir. Ama aslanan hakikatin yerini indirgmeden bulmasıdır. Hakikatin yeri gönüldür. Gönül ise, “kalbi ve aklı”²⁷ karşılar.

Dıştaki “kut”, gönle düşerek içten dışa doğru bir dönüşüm gerçekleştirir. Dönüşüm, dıştan içe doğru olan “birliktelik” şeklinde değil de içten dışa doğru olan “birlik” esasında olmalıdır. Birlik, gönlün aklı ve kalbi bütünlemesiyle sağlanır. Kutun daim olabilmesi için birliğin korunması elzemdir.

Birlik ve birliktelik nitelemeleri arasındaki teknik fark, İbn Sina’nın “mevzu ve mahal” terimlerine verdiği mânâ üzerinden kuta bağlayarak açıklanabilir. İbn Sina *Necat*’taki *İlahiyat* kısmının başlangıcında varlık kavramını açıklamak için bir bölümlenme yaparak şöyle der:

“İki zât bir araya gelirse, daha sonra da o ikisinden her birinin zâtı, duvar ve çivi örneğinde olduğu gibi, diğeriyle bütünüyle birleşmezse –çivi ile duvar bir araya gelse bile, çivinin girmesi duvarın herhangi bir yeriyile birleşmesi değildir. Bilakis sadece onun yüzeyiyle birleşmesi demektir. İki zâtın bir araya gelmesi şayet sözü edilen duvar ve çivi örneğindeki gibi olmayıp o ikisinden her birinin zâtı, tümüyle diğeriinde yayılmış olarak bulunursa, sonra o ikisinden biri diğeriinden ayrıldığında, bunlardan birinin önceki durumu sabit kalırsa veya o iki şeyden biri kendisinde bulunan ve kendisinin o şeyle nitelendirildiği bir anlamla diğeriine fayda veriyorsa bu takdirde durumu değişmeyen ve ondan yaralanan “mahal” diğeriine ise mahalde bulunan “hâl” denir. Mahal, var olmak için bir “hâl”e ihtiyaç duymazsa, biz onu, “hâlin konusu” olarak isimlendiririz. Eğer mahal var olmak

26 Atay, Hüseyin, *İbn Sina’da Varlık Nazariyesi*, Gelişim Matbaası, Ankara 1983, s. 100.

27 Mahmud, Kaşgarlı, *Divanü Lügat-it Türk*, “könül” maddesi, Çeviri ve uyarlama: Fuat Bozkurt, Eğitim Yayınevi, Konya 2012, s. 242. [Bundan sonraki atıflarda eser “DLT” şeklinde sembolize edilerek gösterilecektir].

için “hâl”e ihtiyaç duyarsa onu “konu” diye değil de bilakis, “heyula” diye isimlendiririz.

Bir konuda bulunmayan her zât cevherdir. Bir konuda bulunan her zatın varlığı arazdır. Bir şey bir mahalde bulunabilir. Bununla birlikte o şey, “konu”da bulunmayan bir cevher de olabilir. Bu durum, cevherin içerisinde bulunduğu yakın mahal, kendi başına var olmayıp cevherle var olduğu takdirde geçerlidir. O halde cevher, “mahal”i oluşturmaktadır ki bu durumda onu, “suret” diye isimlendiririz... Bir konuda bulunmayan bir cevher; ya asla bir mahalde bulunmaz ya da var olmak için cevhere ihtiyaç duyan bir mahalde bulunur. O (cevher), bir mahalde bulunursa –ki bu mahal var olmak için cevhere ihtiyaç duyduğunda- biz o cevheri “maddi suret” diye isimlendiririz. Şayet cevher bir mahalde asla bulunmazsa, böyle bir durumda o şey, ya içinde bir bileşen bulunmaksızın “kendinde mahal” olur ya da olmaz. O zaman, kendinde mahal olursa, biz onu “mutlak heyula” olarak isimlendiririz. Kendinde mahal değilse, o halde ya bir madde ve bir de bedensel suretin bileşimi olan bedenlerimiz gibi bileşik olur ya da bileşik olmaz. Biz de bunu, akıl ve nefis gibi “ayrık suret” diye isimlendiririz. Bir şey bir mahalde konu olarak bulunursa biz onu “araz” diye isimlendiririz.”²⁸

İbn Sina’dan yaptığımız bu uzun alıntıda “mahal”, hem “birliktelik” hem de “birlik” açısından izah edilmektedir. Metni, kuta mahal olan gönül bağlamında okursak, “kut” ile gönül arasındaki ilişki birlik esasındadır. Birlik esasından maksat şudur: Kut “mahal” oluşturmaktadır. Burada mahal, var olmak için hâle ihtiyaç duyar. Elbette bu, her zaman böyle olmayabilir. İlişki birliktelik esasında da vuku bulabilir. Ancak bu tür bir ilişkide “kut”, gönülde tam bir karşılık bulamaz. Zira birliktelikte ikilik ortadan kalkmaz. Gizli ya da açık varlığını hep korur.

Birlik ve birliktelik arasındaki ayırıcı vasıf faydadır. Birliktelikler menfaatlerle yürür. Fayda ortadan kalkınca birliktelik çözülür. Birlikteliği oluşturan unsurlar, aslına döner. Çünkü birliktelikte mahal var olmak için hâle ihtiyaç duymaz. Ama birlikte geri dönüş mümkün değildir.²⁹ Zira birliği temin eden gönül, hâllenmeden kuta mahal olamaz. “Kut”, gönlü birlik esasında içten dışa doğru dönüştürür. Bu dönüşümde mahal ve hâl menfaat ortaklığına giremez. Girse birlik olmaz.

Birlik esasında “kut”, mayadır; gönül ise süt. Gönle düşen “kut”, süte çalınan mayaya benzer. “Kut” gönlü, maya ise sütü içten dışa aşmayla dönüştürür. Yoğurt tekrar süte irca edilemez. Bu, birliktir. Birliktelik ise senteze ya da analize tabi tutulabilir. Örnekleme gerekirse, birliktelik İki hidrojen molekülüyle

28 İbn Sina, *Kitabu'n-Necât*, ed. Muhiddin el-Kürdî, Tahran 1967, s. 200.

29 Krş. Koç, Yalçın, *Anadolu Mayası: Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011, s. 66.

bir oksijen molekülünün fiziksel bir dönüşümle suyun oluşmasına benzer. Su, ne oksijendir ne de hidrojen. Ancak su, istenildiğinde unsurlarına ayrılabilir. Var olmak için ne oksijen hidrojene ne de hidrojen oksijene ihtiyaç duyar. Ama su var olabilmek için hem oksijene hem de hidrojene muhtaçtır.³⁰

“Kut”, gönle çalınan mayadır. Gönlü birlik esasında mayalayandır. Gönlün mayalanması insanın kutlanmasıdır. Ancak insanın kutlanabilmesi için öncelikle gönül sahibi olması gerekir. Gönül sahibi olmak için ise insanın önce kişi, ardından da bilge olması zorunludur. İnsan esasen hakikatin özüne kuvve halinde sahip olan haktır. Hak olan insanda da kişi ve bilge olma istidatı vardır.³¹ Lakin insan (yalnguk), hamdır, yanılıdır.³² Bu nedenle akıl ile kişi olacak ve bilgilenecek³³ ve bilge olacaktır.

Bilge, kâmil akıl ve bilgi ile olgunlaşır ve süzölmüş gönül sahibi olur.³⁴ Süzölmüş gönül bilgenin olmazsa olmazıdır. Gönölsüz kişiye bilge adı verilmez. Bilge gönöllu kişidir.³⁵ Gönöllu bilge ise, gafletten uzaktır. Hakikatini bilendir. Yaradılışın sırlarına vakıftır. Şeref, itibar, hikmet ve “kut” sahibidir.³⁶ Gönle sağlık verendir.³⁷

Kuta mahal olan gönlün Kutadgu Bilig’deki kullanımları dikkat çekicidir. Kutadgu Bilig’i günümüz Türkçesine kazandıran R. Rahmetî Arat, gönlü bağlamsal olarak Türkçeleştirmiştir.³⁸ Gönlü anlamadaki zenginlik, gönlün kutun mahali olduğuna en açık delildir. “Kut ve Töre”nin yazarı Sait Başer de eserinde gönül kavramına verilen farklı anlamlara değinerek gönlün “*insan üzerindeki en etkili merkezi role sahip bir metafizik faktör*”³⁹ olduğunu düşünmektedir.

Gönlün “*metafizik bir faktör*” olarak anlaşılması, kuttan dolayıdır. Zira “kut” mânâ âleminden madde âlemine inerek madde ve mânâ birlikteliğini gönül ekseninde birliğe dönüştürendir. “Kut” ve gönül arasındaki zahiri ikilik, gönül sayesinde aslanan birliğe erer. Bu değışime Balasagunlu, “*Vücutum ok ve gönlüm de yay gibiydi; şimdi vücudum yay oldu, gönlümü ok yapmalıyım*”⁴⁰ diyerek işaret

30 Krş. Koç, a.g.e., s.106, 107.

31 K. B. 211: “kişi köngli tüpsüz tengiz teg turur/bilig yinçü sanı tüpinde yatur.”

32 K. B. 197: “bu yalnguk [insan] adı yanıldığı [yangluk] için verildi”

33 K. B. 147: “ağırlığı boldı bilig ög ukuğ” [onun(insanın) değeri bilgi, akıl ve anlayıştır].

34 K. B. 3752: “idi yakşı aymış süzölmüş köngöl/eşitgil ay bilge ukuşluğ amul”

35 K. B. 2798: “tükel sır bediz ol köngölsüz kişi/köngölsüz kişi bilge atın yodar.” (gönölsüz kişi yalnızca bir şekil ve kalıptan ibarettir/gönölsüz kişi bilge adını kaybeder).

36 K. B. 158 “... sen ay bilge kuta” (... sen ey kutlu bilge).

37 Başer, Sait, *Kutadgu Bilig’te Kut ve Töre*, İrfan Yayıncılık, beşinci baskı, İstanbul, s. 64.

38 Bkz. K. B. 1069: “... könglün neteg” (... nasılsın?); K. B. “... könglü tüşük” (... üzgün); “... köngli sözü” (... sırrım).

39 Başer, S., a.g. e., s. 55.

40 K. B. 371.

eder. Kutadgu Bilig yazarı, bu beyitin ilk mısraında gençlikten yaşlılığa geçişteki zahiri değişimi “ok” ve “yay” sembolleriyle anlatır. Gençken gönül, henüz süzülmemiştir. Yaşlandıkça tecrübelerle süzülecektir. Süzülmüş gönül, kuta mahal olmaya hazırlanır. Artık olması gereken ikinci mısradaki dile getirilen gönlün “ok” yapılmasıdır.

Gönlün “ok” yapılması, “kut” ile gönlün bir olmasıdır. “Ok” eski Türk dininde kişinin Tanrıya ulaşmasını sembolize eder. Ok, yukardan ya da dışarıdan içeriye gelir. Nasiptir.⁴¹ Davettir.⁴² Sıkça Tanrı’ya benzetilen güneşten⁴³ yeryüzüne inen ışınlarla “ok” arasında bir özdeşlik kurulmuştur. Boğanın boynuzları da Tanrı’ya yükselen oklara benzetilmiştir. Boynuzlar (ök), uçmayı (ölümle Tanrı’ya yükselip cennete kavuşmayı) sembolize eder.⁴⁴ İşte gönlün ok olması, bütün bu İslam öncesi kutsal algısından süzülüp gelen bir kutlanma arzudur. Artık bir zamanlar ok gibi dimdik olan beden yay gibi bükülmüştür. “Ayak kösteksiz” de olsa güçsüzleşmiştir.⁴⁵ “Gönül ateşi sönmüştür.⁴⁶ Lakin Tanrı, insanı seçmiş, yaratmış, gönlü aydınlatmıştır. Onu (gönlü) iman içinde ve doğru yolda tutmuştur.⁴⁷ Bütün bunlar Tanrı’nın fazlı ve keremidir.⁴⁸ Bu da kuttur. Kutlanmadır. Yay gibi eğri olan gönlün ok olmasıdır. Gönlün Tanrı’ya dönüşü ve ona teslim oluşudur.

Kut, Akıl, İrfan ve Töre

Kutadgu Bilig’in zahirinde Ay-Toldı, kutu; Ögdülmüş ise, akılı sembolize eder.⁴⁹ Esere sonradan eklenen “Manzum “Mukaddime”de aklın kutun oğlu olduğu ifade edilir.⁵⁰ Gerçi Balasagunlu da “Bu Ay-Toldı’nın bir tek oğlu vardı... Adı Ögdülmüş’ti” diyerek Mukaddime yazarının dayanağını açıkça ortaya kor.⁵¹ Baba-oğul belirlemesi, kut ve akıl arasındaki ontolojik bağa işaret eder. Daha önce de değinildiği üzere, eserin bina edildiği sembolik karakterlerin bir birlik oluşturduğu dikkatlerden kaçmamalıdır. Aksi takdirde eseri anlamada en etkin yol, birlikteliği sağlamaya çalışan fenomenolojik bakış olacaktır.

41 Bkz. DLK. s. 282. “Anar bir oq degdi” (ona mirastan bir pay düştü).

42 Anadolu’da düğün davetiyesine “oku” denir.

43 Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sitemi: Ontolojik ve Epistemik bağlamda Türk Mitolojisi 1*, Ötüken Yayınları, 2. Basım, Ankara 2011, s. 223.

44 Krş. Tarcan, Haluk, *Dünya Tarihini Değiştiren ön-Türk Kültürü 2*, Step Matbaacılık, İstanbul 2012, s. 164.

45 K. B. 374.

46 K. B. 375.

47 K. B. 382.

48 K. B. 456.

49 K. B. 355: “bu ay toldı tigli kut ol kör anı”; K.B. 356: “basa aydım emdi kör ögdülmüşig/ukuş atı ol bu bedütür kişig.” (bundan sonra Ögdülmüş’i anlattım/o aklın adını ve kişiyi yükseltir).

50 K. B. 70: “akıla Ögdülmüş adını vermiş/ve buna da vezirin oğlu demiş.”

51 Bkz. K. B. 1158, 1160.

Dıştan içe doğru gitmeye çalışan bakış, fenomenolojiktir. Bu nedenle fenomenolojik bakışta “birlikten” ziyade “birliktelikler” inşa edilir. Sonunda da ontolojik birlik, ontolojik bir bölünmeye uğratarak düalist bir epistemolojiye geçilir. Örneklersek, baba ve oğul farklı kişilerdir. Ontolojik bir ayrılma söz konusudur. Baba ve oğul arasındaki ontik ilişkinin kavranması ise epistemik düzlemdir. Bu tarz bir yaklaşım, dıştan için belirlemesidir ki, bize göre kutun indirgenmesi anlamına gelir. Oysa kut indirgenmeden anlamlandırılmazdır.

Kut ve akıl, zahiren farklı kişiliklerdir. Özde ise bir bütünün unsurlarıdır. Hedef kutu elde tutabilmektir. Ancak kut, sahip çıkılmazsa, kalıcı değildir. Uçar gider. Ay-Toldı ile Ögdülmüş arasında geçen zahiri diyaloglardan çıkan en önemli sonuç budur.

Kutadgu Bilig’i ayakta tutan zahiri karakterler, fenomenolojik anlamda bir birliktelik oluşturmaktadır. Aralarında çözümler olabilir. Kut ise, birlikteliği birliğe eviren içtir. Dıştan gelir. Ama içi oluşturur. Birliktelik esasında Ay-Toldı, ölümlü bir vezirdir. Birlik esasında ise, kuttur.

“Kut”, ölümsüzdür. Ama ölümlüler arasında sıkça yer değiştirir. Bir görünür bir kaybolur. Yükselir, alçalır. Onu elde tutmak gerçekten zordur.⁵² Bu nedenle akıllı olmak gerekir. Akıl, bilgi ve anlayıştır. Kutun teminatıdır. “Kutadgu Bilig’te Kut ve Töre”nin yazarı Sait Başer de Ögdülmüş için “*kut’lu akıl*” nitelemesini kullanarak bu gerçeğe dikkat çeker.⁵³

Birliktelik bağlamında Ay-Toldı’nın ölmesiyle yerini alan Ögdülmüş’in hükümdarın (ilig) “*gözü, dili, eli*” olması ise⁵⁴, birlikteliğin fenomenal olduğunun fark ettirilerek aslolan birliğin yüceltilmesidir. Bu, ancak kutun yerini alan Ögdülmüş’in⁵⁵ sayesinde mümkün olur. Zira ögdülmüş hükümdarın ifadesiyle “*sözü akıl ve bilgiden ibaret, uyanık adam*”dır.⁵⁶

Kaynak bakımından Tanrı’dan gelen kutun kalıcı olabilmesi hükümdarla doğrudan ilişkilidir. Çünkü hükümdarın gönlü, dili ve tabiatı düzgün olursa, kut memlekette dolaşır.⁵⁷ Ayrıca kutun bir memlekette dolaşabilmesi ve oradan kaçmaması için de hükümdar, törenin yürütücüsü olmalıdır.

Kündogdı ile temsil edilen töre, ilahi nizamdır. Tanrı’nın koyduğu düzenidir. Tanrı, düzenine uyana kut bahşetmektedir.⁵⁸ Öyle ki, töreye uyan hükümdar-

52 K. B. 747: “gelirim, giderim, ileriye doğru yürürüm;/ dünyayı gezerim, benim için yer yurt yoktur.”

53 Bkz. Başer, S., *a. g. e.*, s. 44.

54 Bkz. K. B. 3125: “sen de benim gözüm, dilim ve elimsin.”

55 K. B. 1625: “baba giderse yerine oğlu kalır”

56 K. B. 1872: “ayur ay odunmuş sözi ög bilig”

57 K. B. 2012.

58 Başer, S., *a. g. e.*, s. 23.

lar, kut olmakta ve herkes de bu kuttan hisse almaktadır.⁵⁹ Bu da, ancak törenin yürütücüsü olan akılla mümkün olmaktadır. Bu durum Kündogdı'nın fenomenal anlamda niçin en çok Ögdülmiş ile temas hâlinde olduğunu açıklar. Kündogdı ile Ögdülmiş'in zahiri teması birlikteliğe dayanır. Dışa tekabül eder. Dışın kut esasında birliğe tahavvül ederek içselleşmesi gerekir. Dışın içe dönüşünde saik ise Odgurmuş'tır. Odgurmuş, muhtemelen Ögdülmiş'in ağabeyi ya da yaşça büyük yakın bir akrabasıdır. Başer'in "irfan" olarak yorumladığı Ogdurmuş, manevî uyanıklığa ve gönül gözünün açıklığına karşılık gelmektedir.⁶⁰

Fenomenal bakışın bizim nazarımızda hakka tekabül ettiğini daha önce ifade etmiştik. Hak, zahiri verir. Pek çok hak vardır. Hakkın hak ile ilişkisi, birlik-telik olur. Hakların hakikat doğrultusunda içten dışa dönüşmesi ise birliği kurar. Aslen hakikatin bir yansıması olan kutun hak olarak görünmesi, akıl ve irfan olmaktadır. Töre de akıl ve irfan tarafından kurulmaktadır.

Kut, birlik esasında dönüştürücüdür. Dönüşen ise insandır. Yalnuk olan insan, gönül, göz, akıl ve bilgi ile kişi olacaktır. Sonrası ise bilgeliktir. Gönüli pişmiş ve ök (ög) kazanmış bilge ise, töre koyabilendir. Töre, beşeriyete kut kazandıran, insanları kendi hakikatlerine ulaştıran ilkeler yekûnudur.⁶¹

Hakikate ulaşmak, bizzat kut olmaktır. Birlikteliklerin zahirde olduğunu fark edip birliğe ulaşabilmektir. Kut esasında birliğin tesisi ise, bütün insanlık için geçerli olan bir idealdir. Çünkü kut, tekil bir varolan olarak kişinin kendi varlığında Tanrı ile birleşmesidir. Bir başka ifadeyle "ademi"; yokluğu, "âdem"; adam/kişi yapan kuttur. Âdem içi olan tekil bireydir. Her tekil birey, içini/gönlünü mecaz diliyle diğer "benlere" aktarır. İşte Kutadgu Bilig de kut esasında aydınlık bir içe sahip olan Balasagunlu'nun gönlünün öteki gönüllere mecaz yoluyla açılmasıdır. Bu ise, her insan olanın tekil bireyler olarak kutu yaşaması, yaşayarak kavraması ve kutlu olması demektir.

Kutunuz bol olsun!

Sonuç

Mecaz, farklı okumalara müsait bir dildir. Bu nedenle bizim Kutadgu Bilig bağlamında yapmaya çalıştığımız kut felsefesi, öznel bir denemedir. Geliştirilmeye ve tenkit edilmeye muhtaçtır.

Biz bu çalışmada Kutadgu Bilig'in sadece bir siyasetname olmadığı iddiasından hareketle kut felsefesine giriş yaptık. Eseri içten dışa doğru "birlik" esasında okumaya çalıştık.

59 K. B. 3461.

60 Başer, S., a. g. e., s. 24, 25.

61 Başer, S., a. g. e., s. 163.

Sonuç olarak ise, dışta olan kutun birey esasında iç olabilmesi için mecazî dilin bilinçli olarak tercih edilmiş olabileceğini iddia ettik. Zira mecazî dil bize sınırsız ve sonsuz olan kut hakikatini sınırlı ve sonlu varlıklara indirgemenin kavratılmak için en etkili yol olarak göründü. Bunu da Yusuf Has Hacib'in dehasına bağladık.

ÖZ

KUTADGU BİLİĞ’TE METAFORİK DİL VE KUT FELSEFESİ

Siyasetname, İslam edebiyatında idarecilere yöneticilik sanatına dair bilgiler veren eserlerin genel adıdır. Kutadgu Bilig’in de genelde bir “siyasetname” olduğu kabul edile gelmiştir. Esasen bu sınırlandırıcı kanaat, Kutadgu Bilig’in Türk tefekkür tarihindeki yerini ve etkisini kavramada, son dönemlerde yapılan birkaç çalışma istisna edilirse, belirleyici de olmuştur. Oysa Kutadgu Bilig’in sadece bir siyasetname olmadığı çok açıktır.

Türk-tefekkürünün önemli bir kesitini doldurabilecek vasıfları haiz bir “klasiktir” Kutadgu Bilig. Öyle ki, eserin müellifi Yusuf Has Hâcib, eserinde teşekkül ve İslamlaşma asırlarına ait birikimi ve devrindeki fikir akımlarını dört “mecazî/metaforik” şahsiyet üzerinden akıcı bir üslupla gün yüzüne çıkarır.

Eserin “mesnevi” tarzında inşa edilmesindeki ayrıcalık, tercih edilen usulün bir takım şekli kolaylıklar sağlamasından öte, en küçük parçada dahi anlam bütünlüğü veren bir “manzum” olarak tasarlanmasında aranmalıdır. “Manzum” eserlerde özellikle toplumsal konulara ağırlık verildiği, eğitici ve öğretici oldukları da unutulmamalıdır.

Bir “manzum” eser olarak Kutadgu Bilig, edebi değeri yanında “hakikati” dilin takati ölçüsünde “mecaz/metafor” yoluyla aktaran bir şaheserdir. Burada niçin “mecazî dil” ön plandadır? Bu soru, bugüne kadar Kutadgu Bilig üzerine yapılan çalışmalarda göz ardı edilmiştir. Oysa Türk tefekkür tarihinin eriştiği seviyeyi kavramada kesinlikle üzerine durulması gereken bir husustur “mecazî dil.” “Mecaz”, esasen dışarıda olan hakikati ya da değerleri herhangi bir indirgemeye tabi tutmadan kavramanın ve kavratmanın vasıtasıdır.

“Kut”, soyut bir değerdir. Türkiye Türkçesinde “mutluluk, saadet, devlet, sürekli esenlik, gönenç, uğur, baht, talih” kavramlarıyla karşılanmıştır. O, tarihsel süreçte, özellikle de günümüz Türkçesinde, zihniyet bağlamında dikkate değer anlam dönüşümlerine uğramış görünmektedir.

“Kut”, dışarıdadır. Ama “içte” tezahür eder. İnşası ise “içten dışa” doğrudur. “Mecazi dil” ise taşıyıcıdır. Tıpkı aslen dışta olan hakikatin içe tekabül eden gönülde karşılık bularak “metaforik dil” ile taşınması gibi. Elbette dil yoluyla mecazen ortaya dökülenin “hakikatin kendisi olma” imkânı yoktur. Ama “mecaz”, hakikati anlam kaybına uğratmadan gönüllere ulaştırabilmede en güvenilir yoldur.

İşte bu çalışmada yüksek bir kavrayışın ürünü olan Kutadgu Bilig’te temel “hakikat olan kut”, ipuçları verilen “metafor” kavramı bağlamında felsefî bir okumaya tâbi tutulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kutadgu Bilig, Kut, hakikat, gönül, metafor, mecazî dil ve Yusuf Has Hacib.

ABSTRACT

METAPHORICAL LANGUAGE IN KUTADGU BILIG AND PHILOSOPHY OF “KUT”

Siyasetname (book of government) is the common name of the works giving information about governorship art to the governors in Islamic literature. It has been held all along that Kutadgu Bilig is generally a book of government. This classifier opinion, indeed, has been determinative in realizing of the place and influence of Kutadgu Bilig in the history of Turkish thought, except several studies recently. Yet, it is extremely clear that Qutadgu Bilig is simply not a book of government.

Qutadgu Bilig is the classical one possessing qualifications to fill the significant gap in the Turkish thought. In fact, Yusûf Khâss Hâjib, the writer of the book, brings to light, in his book, experience of the institution and islamization periods and movements of thought in his period via four “metaphoric” characters in a flowing style.

The distinction of writing the book in the style of “masnawi” should be seen in designation of it as a poetic (manzum) giving meaning unity even in the smallest part, let alone providing of preferred style some formal easenesses.

Kutadgu Bilig, as a poetic work, is a masterwork transmitting “the reality” by the “metaphor” as far as the language can effort beside its literal value. Now, why does the metaphorical language come to the forefront? This question has been overlooked in all studies on Kutadgu Bilig so far. “Metaphorical language”, however, is a case that should be certainly stressed in order to realize the level to

where Turkish thought attained. “Metaphor” is basically a medium of realizing and teaching a reality or values in the outside world without reducing.

“Kut” is a divine value. It means “bliss, happiness, state, constant well-being, sake, luck, fortune” in Turkey Turkish. It seems that it has undergone remarkable sense changes in terms of mentality in the historical process, in the contemporary Turkish in particular.

“Kut” is outside, but appears inside. And its establishment is from outside to inside. As to metaphorical language, it is carrier, just as carrying of the reality outside to heart (gönül) corresponding to inside by metaphorical language. It is certainly not possible that which arises metaphorically by the way of language “becomes the reality itself”. But metaphor is the most secure path in transmitting of the reality to hearts without loss of meaning.

In this study, we philosophically read “qut which is the basic reality” in Kutadgu Bilig, which represents superordinate understanding, in the context of the term “metaphor.”

Keywords: Kutadgu Bilig, Kut, reality, heart, metaphor, metaphorical language, Yusüf Khāṣṣ Ḥājib.

KAYNAKLAR

- Atay, Hüseyin, *İbn Sina'da Varlık Nazariyesi*, Gelişim Matbaası, Ankara 1983.
- Başer, Sait, *Kutadgu Bilig'te Kut ve Töre*, İrfan Yayıncılık, beşinci baskı, İstanbul, s. 64.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sitemi: Ontolojik ve Epistemik bağlamda Türk Mitolojisi 1*, Ötüken Yayınları, 2. Basım, Ankara 2011.
- Durah, Ş. Teoman, *Felsefe-Bilim Nedir?* Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006.
- Güneş, Kadir, *Arapça-Türkçe Sözlük*, mektep Yayınları, İstanbul 2011.
- Has Hacib, Yusuf, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Prof. Dr. Reşid Rahmetî Arat, Kabalcı Yayınevi, İkinci Basım, İstanbul 2008.
- Horn Christoph ve Rapp, Christof, *Wörterbuch der antiken Philosophie*, C.H. Beck, München 2002.
- İbn Sina, *Kitabu'n-Necât*, ed. Muhiddin el-Kürdî, Tahran 1967.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1980.
- Koç, Yalçın, *Anadolu Mayası: Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, Cedit Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2011.

- Lakoff, George, Johnson, Mark, *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*, Çeviren: Gökhan Yavuz Demir, Paradigma Yayınları, İstanbul 2003.
- Mahmud, Kaşgarlı, *Divanü Lügat-it Türk*, Çeviri ve uyarlama: Fuat Bozkurt, Eğitim Yayınevi, Konya 2012.
- Tarcan, Haluk, *Dünya Tarihini Değiştiren ön-Türk Kültürü 2*, Step Matbaacılık, İstanbul 2012.
- *Türkçe Sözlük*, 2. Cilt (K-Z), T.D.K., Ankara 1988.
- Türker-Küyel, Mübahat, “Kutadgu Bilig ve Farabi” *Uluslar arası İbn Türk, Hârezmî, Fârâbî, Beyrûnî ve İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri* (Ankara, 9-12 Eylül, 1985), Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1990.
- Uluç, Tahir, *İbn Arabî’de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2009.